

NÛH FASSI

Subbuh, mübâlağa sîgasıyla çok tesbih eden yani Allah'ı imkân âlemine ait hükümlerden tenzih kılan, onu noksan sıfatlardan ârî bilen demektir. Nûh'un teşbih ve tenzihte ileri gitmesi, bu hikmetin ona tahsis edilmesine sebep olmuştur.¹

Zaman bakımından Hz. Muhammed'den önce gelen bütün peygamberler arasında Nûh tenzih'in temsilcisidir. Zira inatçı bir putperestliğin egemen olduğu bir devirde yaşarken putları yerle bir edip, tek olan Allah'a ibâdeti savunmuştur. Devir bunu gerektirmektedir. Buna rağmen yalnız tenzih edebe aykırıdır.

1 Muhyiddîn-i Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 37

TENZİH VE TEŞBİH

Tenzih Allah’ı zâtı itibariyle isim ve sıfatlarından ayırmak demektir. Zîra zâtı kapsayıcı olması bakımından her şeyi kapsar ve hiçbir şey O’nu ihâta edemez. İslâm tenzih ile teşbih arasında olmak demektir. Akıl, tenzih etmeyi yani Yaratan’ı cümle insânî sıfatlardan ve imkân âlemine dair hükümlerden ârî kılmak, hiçbir şekilde görünemeyeceğini ve bilinemeyeceğini idrak etmek ister. Sözlük anlamıyla tenzih; herhangi bir şeyi bir nesneyi bulaşıcı pis şeylerden uzak tutmak, arıtmak anlamına gelen “nezzehe” fiilinden türemiştir. Bu da bizâtihi mutlak olan Hak’ta kendine yaklaştırmaya yönelik bütün beşerî çabaları boşa çıkaran ve hangi şekliyle olursa olsun beşerin kavrayışını hayal kırıklığına uğratan bir gayb (bilinmeyen) olduğundan, bu bilinmeyen ve bilinmez olan Hakk’ın huzurunda beşer aklının doğal bir tutumudur.

Kâşânî’ye göre tenzih Hakk’ı celâline yaraşır olmayan şeylerden tenzih ve yüceltmek demektir. Üç çeşit tenzih vardır:

Şerîatın Tenzîhi: Allah'ın ilâhlığına ortağın olmayacağı-
nın idraki.

Semeretü'-tenzîhi'ş-şerî (dînî tenzihin meyvesi): Ulûhiyet (ilâhlık) mertebesine kimsenin ortak olamayacağını kabul etmek, subûtî sıfatlarda ise -ortaklık söz konusu olsa bile- (Hak ile kul arasında) denkliği reddetmek.

Hak ile kul arasında subûtî (benzeri diğer varlıklarda bulunan) sıfatlarda ortaklık bulunmasına rağmen denkliğin söz konusu olamayacağına *“Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.”* (Cum'a, 11) ve *“Allah bağışlayanların en hayırlısıdır.”* (A'râf, 155), *“Allah yaratanların en hayırlısıdır.”* (Mü'minûn, 14), *“Acıyanların en merhametlisidir.”* (A'râf, 151), *“Allah en büyüktür.”* (Tevbe, 72) gibi âyetlerde işaret edilmiştir.

Aklın Tenzîhi: Hakk'ın bütün imkân özelliklerinden mü-
nezzehliği.

Semeretü't-tenzîhi'l-aklî (akıl tenzîhinin meyvesi): Gerçekte olmadığı halde zihinlerde farz edilen birtakım eksikliklerden sakınmak için, Hakk'ı selbî (tenzihî) sıfatlarla başka ve diğer diye isimlendirilenlerden tenzih etmek.

Keşfin Tenzîhi: Hakk'ın zıt hükümleri içermesini ispat eden
zâtın mutlaklığı mertebesini müşâhede

Zıtlıkları idrak ettiği halde bunun Zât'ın birlik ve mutlaklığına bir helâl getirmediğini anlayabilmek.

Semeretü't-tenzîhi'l-keşfi (keşif tenzîhinin meyvesi): Hak için tenzih ve teşbih hükümlerini birlikte var saymak, bununla birlikte Hakk'ı bunlardan birisinde sınırlamamak ve isimlerin hükümlerinin birbirlerinden farklı olduğunu kabul etmek.

Bu mânâyâ Şeyhü'l-İslâm Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Herevî, “sûfîlerin tevhîdi” hakkındaki bir soruya verdiği cevapta, şu beyitleriyle işaret etmiştir:

Birleyen Bir'i birlememiştir

Çünkü onu birleyen herkes inkârcıdır

Onun sıfatından konuşanın tevhîdi

Boştur; Bir onu geçersiz kılmıştır

Tevhit O'nun kendisini birlemesidir

O'nu niteleyen nitelemesi ise inkârdır.²

Görülüyor ki tenzih Allah'ı yaratılmıştan ayırarak onu tahdit (hudutlandırmak) ve takyid (kayıtlandırmak) eder. İbn Arabî yalnız tenzihin de Allah için bir kısıtlama olduğunu ve O'nun yaratılmıştaki tecellîsini reddettiğini savunur. Böylece yalnız tenzihte olanın câhil ya da edepsiz olduğunu söyler. Eğer mümin sadece tenzih ederse hatta Allah için sonsuz gibi sıfatlar kullanırsa bu kelimelerin dahi sınırlandırma olduğunu, Yaratan'ın hepsinden münezzehe olduğunu anlatır. İbn Arabî'ye göre mutlak tenzihte olan kişi yolunu kaybetmiş kişidir. Bu durumda eğer biz Allah'ı hâdiselerde tecellî ettiği şekliyle nitelersek, O'nu hâdiseye katmış oluruz ki, bu imkânsızdır. Tersini yaparsak Allah'ı hiçbir yerde hiçbir şeyle mukayyed kılmayız ki, yapmamız gereken şey Allah'ı varlık veya vasıf ile nitelemek, varlıktaki tecellîsinden (aynadaki aksinden) bahsetmektir. Bu yüzden Kur'an'daki tenzih ve teşbih ile ilgili âyetlerin insân-ı kâmillerce tevili (açıklanması) gerekir. Mûtezile yolunda olanlar tenzihî tercih ederler. “O'nun benzeri gibisi yoktur” âyetine dayanırlar.

2 Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 181-182.

Dolayısıyla bu durumda Allah'ın yarattıklarında kendi sıfatları ile anılması yanlıştır.

Neticede tenzih, Allah'ın zâtının her türlü sınırlandırılmadan uzak olması demektir. Bu durum insana O'nun ganîliğini ve her şeyi kapsadığını fakat hiçbir şeyin O'nu kapsayamayacağını idrak ettirir. Teşbih ise, Allah'ın yalnız bir varlıkta ortaya çıkmadığı, yaratılmış olan her şeyde isim ve sıfatlarıyla kendini belli edişidir. Cîlî Hazretleri bu mealdeki bir soruyu şöyle cevaplandırır:

“Âlem eğer Allah'ın ayn'ı ise âlemdeki çokluk nedir? Halbuki Allah birdir. O çok iken nasıl bir olur? Bir olduğunda nasıl çok olur?”

Cevap: “Bir tek yüz çok sayıda aynanın karşısında durduğunda, kendisinde çoğalmaksızın aynalarda çok olur. Bu nedenle o yüz kendisi olmak bakımında bir, aynalar bakımından ise çoktur. Bu bir'e ait çokluk, çok olmayan bir'e aittir.

Allah'ın sıfatlarının kuldaki tecellîsi bu sıfatların sınırlanmasına sebep olduğu için aynı değildir. Yani Allah'ın işitmesi kulun işitmesine, görmesi kulun görmesine benzemez. Başka bir deyimle Allah, işitilen ve görülen her şeyin hakîkatidir.

Demek ki tenzih ile teşbih birbirine bağlıdır ve birbirini tamamlar. Aklın tenzih etmeye yakınlığı muhakkaktır, vehim ise teşbihi tercih eder. Ama akıl sonsuzluğu idrak edemediğinden mutlak tenzihten âcizdir. Bu durumda akıl ile yapılan tenzihte kişi ya câhildir, ya hakîkati inkâr eden bir filozof veyahut edepsizdir. İbn Arabî câhil ile İslâm filozoflarını ve onları körü körüne izleyenleri kastetmiştir. Bunlar şerîfate inanmayıp

da kendi teorileri uyarınca Allah'ı kendine lâıyk gördüğü sıfatlardan tenzih etmişlerdir. Edepl dışı olanları ise, şeriate inanıp teşbih yapamayanlar, yani Allah'a ve resüllere farkında olmadan yalancılık isnat etmiş olanlardan bahsetmiştir ki bunlar da Allah'ın zâtının sıfatlarını reddeden Mütezile'dir. Bu durumda Nûh'un tenzihi, tenzih-i aklîdir (aklî tenzih).

İbn Arabî bir başka tenzih daha kabul eder ki bu da zevkî tenzih olup, İdrîs Peygamber tarafından temsil edilir. Yani Nûh'un ki subbuh, diğeri kuddüstür.

Bursevî'ye göre hakikatler çoktur; esmâ ve sıfat gibi. Lâkin hakikatın hakikati birdir; zat ve müsemmâ gibi. Mesela güneşin ışığı birdir ama pencereden dağılışına ve dağılışı yerlerine göre çoktur. Bütün renkler de renksizlikten oluşmuştur. Ama dünyada yedi renge, bu yedi renk ise sonsuz tonlara ayrılmıştır. Rûh-i âzam da birdir ki, rûh-i Muhammedî'dir ama nispetler çoktur. Demek ki Allah'ın Zât'ı birdir, isim ve sıfatlarınının tcellîsi sonsuzdur.

Hz. Mevlânâ buyuruyor ki:

“Bütün gizli kuvvetler ve gizli nimetler zıtlarıyla meydana çıkar. Yalnız Allah'ın zıddı yoktur. Onun yüce vasıfları olan varlık, güzellik ve iyilik için zıtlar vardır. Bunlar yokluk, çirkinlik ve kötülüktür. Fakat bizzat Hakk'ın zıddı mevcut değildir. Bu sebeple o, varlıkta ortağı ve Allahlık'ta zıddı olmayan yüce Tanrı daima gizli kalacaktır.

Allah'ın gizliliğindeki sonsuzluk onu bize tecellî ettiren vasıflarının kemâlinedir. Çünkü sonsuz gizliliğine mukabil,

bu yaratılmışlar âleminde gören göz ve seven gönül için her renk, her ışık ve her şekil, ilâhî varlığın uçsuz bucaksız bir aynadaki tecellîsinden başka bir şey değildir.

Mademki biz nuru, aydınlığın zıddı olan karanlıkla biliyoruz. Bu o demektir ki her şey kendi zıddıyla malûm olur. Fakat zıddın zıddı ayan etmesi bu yaratılmışlar âlemi içindir. Hakk'ın varlığı için bu yüzden bir zıt düşünülemez. Çünkü vücutta Hakk'ın nuruna zıt yoktur. Şerîki ve benzeri olmayan Allah'ı tezatları ile bilmek bunun için mümkün değildir. Bizim gözlerimiz Allah'ı idrak edemez. Çünkü o ihâta olunmaktan münezzehtir. Halbuki idrak ancak ihâta ile mümkündür. Bu gerçeği daha iyi anlamak için Mûsâ ve Tûr hâdisesini düşüneneceksin.

Allah'ın nuru Tûr Dağı'na aksettiği zaman dağ parçalanmış, Mûsâ ise bu nurun tecellîsi ânında düşüp bayılmıştı.

Aslan, ormanda yetişir, sonra yine ormana döner. İşte mânâ âlemini böyle bir ormanlık bileceksin. Bu görünen âlem, bir mânâ ormanından kükremiş, oradan zuhura gelmiş, fakat sonunda yine oraya dönecek.

Sen duyarsın, düşünürsün. Fakat ne duygun ne düşüncen görünür. Ancak duygularının coştığı, endişelerinin çoğaldığı anda söylemeye hatta feryada başladığın bilinir. Sesin duygularını da düşüncelerini de ifâde eden bir ahenk kazanır. Biz sözü ve sesi duyarız. Fakat onu zuhura getiren duygu ve düşünce âlemini göremeyiz.

Bir insana, varlığındaki duygu ve düşünce bu ölçüde gizli ve görünmez olursa ilâhî varlığın duygu ve düşünce âlemini sen düşün. O yüce mânâyı sen idrâke çalış. Onun gizli ve

görünmez oluşunun hikmetini hele azametini belki böyle anlarsın.”³

Teşbih, bir şeyi başka bir şeye benzer kılmak ya da telakkî etmek anlamına gelen “şebbehe” fiilinden türetilmiş olan bir kelimedir ki, Allah’ı yaratılmış şeylere benzetmek anlamındadır. Daha somut bir ifâde ile Allah’ın ellerinin ve ayaklarının bulunduğunu îmâ eden Kur’ân’ın ifâdelerine dayanarak, Allah’a cismânî, beşerî nitelikler yakıştırır. Tenzihe uyana münezzih, teşbihe uyana da müşebbih denir. İbn Arabî’ye göre tenzih Hakk’ın mutlaklık veçhesine, teşbih de sınırlılık veçhesine işaret etmektedir. Ehl-i sünnetin görüşü bu şekilde olup, Tanrı’yı beşerleştirmemek için yani cisimlendirmekten korktuklarından “Allah’ın sıfatlarını biliyoruz ama idrakimiz hakikatlerini anlamaya yetmez” demişlerdir.

Teşbihin iki yönü vardır; biri zâta ait teşbihtir ki dışarıda gördüğümüz tüm varlıklar Hakk’ın tecellî eden sûretleridir. Diğeri vasfa ait teşbihtir ki, Allah’ın isimlerinin mânâlarıyla ilgili sûretleridir. Bu da hayalimizden daha temiz ve arıdır.

Cîlî’ye göre teşbih, ilâhî cemâlin sûretlerinden ibârettir. Yani ilâhî cemâl, isim ve sıfatlar vasıtasıyla kendini açar. Biz bu açılımları bazen hissederek bazen akıl yoluyla anlarız. Hissederek anladığımız tecellîlere şu hadis örnek verilebilir: “Rabbimi sakalsız bir genç sûretinde gördüm.” (Gönlümün içine vurup kalbimi diriltten her genç bilgi Rab (öğretmen) isminin bana tecellîsidir.) Akıl yoluyla anlaşılan tecellî ise şu

3 Ken’an Rifâî, *Mesnevî-i Şerif*, s. 156-157.

hadisle belirtilmiştir; “Ben kulumun sandığı gibiyim, nasıl isterse beni öyle zannetsin.” Buradan da anlaşılır ki Allah’ın isim ve sıfatlarıyla tecellisi her kulda farklı şekilde idrak edilir. Herkesin kendi idrâki kadar bir Allah anlayışı vardır. Teşbih bu anlayışı sağlar.

Rasyonel düşünce (akıl), sıfatları Allah’tan olumsuzlayarak O’nun karşılaştırılmazlığını savunurken, “hayalin” Allah’ın benzerliğini (teşbih) kavrama gücü vardır. Şeyh eserlerinde bilgiye ulaşmanın bu iki zıt yolunu karşılaştırmaya çok yer ayırmıştır. En çok üstünde durduğu husus ise, en kâmil Allah bilgisinin, Allah’ın hem tenzih hem de teşbih ile tanımlanmasını gerekli kılmasıdır. Yani Zât’ında mutlak vücûd olan Allah, yaratılmışların hiçbirisiyle karşılaştırılmaz ama, vücûd âlemde kendi özelliklerini görünür kılar ve bu yönden Allah yaratılmışlara bir şekilde benzer.⁴

İbn Arabî’nin tenzih ve teşbihi en iyi anlatan örneği, onun İbn Rüşd ile olan karşılaşmasıdır. İbn Arabî bu karşılaşmayı şöyle anlatır:

“Bir gün Kurtuba’da şehrin kadısı Ebu’l-Velid İbn Rüşd’ün huzuruna girdim. Halvetimde Allah’ın bana açmış olduğu şeyleri duyup öğrendiği için benimle karşılaşmak istemişti. Duyduklarından dolayı şaşkınlığını izhar ediyordu. Babamın arkadaşlarından biri olduğu için babam İbn Rüşd’ün arzusu üzerine benimle bir araya gelsin diye bir vesileyle beni ona gönderdi. O esnada bıyıkları henüz terlememiş bir delikanlıyım. Huzuruna girdiğimde sevgi ve saygıyla

kalkıp beni kucakladı ve şöyle dedi: “Evet!” Ben de cevap verdim: “Evet!” Onu anladığımı düşünerek mutluluğu daha da arttı. Sonra sevincinin sebebinin farkına vardım ve ona “Hayır” dedim. Bunun üzerine üzüldü, yüzünün rengi değişti. Düşündüğü şeyde şüpheye düştü bana şöyle dedi: ”Senin keşf ve feyz-i ilâhî’de bulunduğun şey mantık/nazarın bize verdiği şey midir?” Ona “Hem evet hem hayır” diye cevap verdim. “Bu evet ve hayır arasında ruhlar yerlerinden, boyunlar cesetlerinden fırlar” deyince benzi sarardı, titreme geldi, birden (sanki elli yaş) yaşlandı. Ne demek istediğimi anlamıştı.

İşte bu, kutup imamın, başka bir ifâdeyle müdâviu’l-kulûm’un zikretmiş olduğu meselenin aynısıdır. İbn Rüşd sahip olduğu bilgiyi sunup (bizim söylediğimize) uygun veya farklı olup olmadığını öğrenmek için daha sonra da babamın tavassutuyla bizimle bir araya gelmek istedi. Çünkü kendisi fikir ve teorik düşünce mensubuydu. Ardından halvete câhil girip ders görmeden ya da araştırma, okuma ve kitapları inceleme olmaksızın bu şekilde dışarıya çıkan birisini gördüğü bir devirde yaşadığı için Allah’a şükretti. (Benim tecrübem hakkında) şöyle demiştir: ‘Bu bizim kabul ettiğimiz fakat mensubunu görmediğimiz bir hâldir. Kapıların kilitlerini açan o hâl mensuplarından birisinin bulunduğu bir zamanda bulunduğum için Allah’a hamd ederim. Bana onu gösterme ayrıcalığını bahşeden Allah’a hamdolsun.’⁵

5 Kadir Özköse, *Mubyiddin İbnü’l Arabî’nin İbn Rüşd ile Görüşmesi*, s. 223-224.